

УДК 347.44

Цивільне право і цивільний процес; сімейне право

Аргат Яна Петрівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет*

Argat Yana

*PhD in Law, Associate Professor,
Department of Civil Law Disciplines
Bila Tserkva National Agrarian University
ORCID: 0000-0003-2993-9735*

Єфремова Ірина Іванівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет*

Efremova Iryna

*PhD in Law, Associate Professor,
Department of Civil Law Disciplines,
Bila Tserkva National Agrarian University
ORCID: 0000-0003-4831-508X*

Ломакіна Ірина Юріївна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет*

Lomakina Iryna

*PhD in Law, Associate Professor,
Department of Civil Law Disciplines
Bila Tserkva National Agrarian University
ORCID: 0000-0001-9184-0862*

Настіна Ольга Іванівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет*

Nastina Olha

*Ph.D. in Law, Associate Professor,
Department of Civil Law Disciplines
Bila Tserkva National Agrarian University
ORCID: 0000-0001-6331-7222*

**ВИРІШЕННЯ ЮРИДИЧНОЮ КЛІНІКОЮ ЦИВІЛЬНИХ,
ЗЕМЕЛЬНИХ, ТРУДОВИХ ДОГОВІРНИХ СПОРІВ: СУЧАСНІ
ПІДХОДИ ТА ПОГЛЯД ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РИМСЬКОГО
ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА**

**RESOLUTION OF CIVIL, LAND, AND LABOR CONTRACTUAL
DISPUTES BY A LEGAL CLINIC: MODERN APPROACHES AND A
VIEW THROUGH THE PRISM OF ROMAN CIVIL LAW**

***Анотація.** Вступ. Складні сучасні трансформації правової системи України, які зумовлені соціально-економічними викликами, воєнним станом та зростанням попиту на доступну правову допомогу, актуалізують питання ефективних механізмів вирішення правових спорів. Практика юридичних клінік свідчить, що найбільш поширеними є договірні спори у сфері цивільного, земельного та трудового права, що потребують комплексного правового аналізу та ефективних механізмів врегулювання. Вирішення таких спорів у межах діяльності юридичних клінік ґрунтується не лише на чинному національному законодавстві, а й на фундаментальних засадах приватного права, сформованих ще в римській правовій традиції. Категорії договору, зобов'язання, істотних умов, а також підходи до*

класифікації правових спорів, закладені римським цивільним правом, зберігають свою методологічну цінність і сьогодні. Саме тому аналіз діяльності юридичних клінік у сфері вирішення цивільних, земельних та трудових договірних спорів крізь призму римського приватного права дозволяє поглибити теоретичне розуміння природи правового спору та окреслити практичні можливості підвищення ефективності його врегулювання та забезпечити ефективний захист прав особи.

Мета. Метою дослідження є розкриття концептуальних підходів та аналіз діяльності юридичних клінік закладів вищої освіти як інструменту вирішення цивільних, земельних і трудових договірних спорів, а також у з'ясуванні теоретико-правових засад такої діяльності крізь призму положень римського приватного права та їх впливу на сучасні механізми вирішення правових спорів в Україні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) норми національного законодавства України у сфері діяльності юридичних клінік, цивільного, земельного та трудового права, а також положення римського приватного права щодо договірних зобов'язань; 2) наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені проблемам юридичної клінічної освіти, вирішення договірних спорів, класифікації правових конфліктів і застосування історико-правових підходів у сучасній правозастосовчій практиці; 3) узагальнені матеріали практичної діяльності юридичних клінік закладів вищої освіти щодо вирішення цивільних, земельних і трудових договірних спорів.

У процесі здійснення дослідження було використано комплекс загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання. Зокрема, метод теоретичного узагальнення та групування застосовувався для систематизації наукових підходів до визначення правового спору, класифікації цивільних, земельних та трудових договірних спорів, а також для характеристики функцій юридичних клінік у механізмі їх вирішення.

Методи аналізу та синтезу використано для дослідження правової природи договірних зобов'язань, виокремлення їх істотних елементів та співвідношення сучасних підходів до врегулювання спорів із положеннями римського приватного права. Формально-юридичний метод застосовано під час аналізу норм національного законодавства, що регулюють діяльність юридичних клінік і договірні правовідносини. Історико-правовий метод дозволив простежити еволюцію договірних конструкцій і способів захисту прав у римському праві та їх вплив на сучасні правові інститути. Логічний метод та метод узагальнення результатів використано для формулювання висновків і наукових узагальнень за результатами дослідження.

Результати. У науковій статті проаналізовано роль юридичних клінік закладів вищої освіти у вирішенні цивільних, земельних та трудових договірних спорів у межах досудових і позасудових механізмів захисту прав. Розкрито правову природу договірних спорів крізь призму положень римського приватного права та обґрунтовано їх вплив на формування сучасних підходів до врегулювання приватноправових конфліктів. Визначено місце юридичної клініки як освітнього, соціального та правозахисного інституту, що поєднує навчальну підготовку студентів із наданням безоплатної правничої допомоги соціально вразливим категоріям населення.

У ході дослідження систематизовано основні види договірних спорів, що розглядаються юридичними клініками у сфері цивільного, земельного та трудового права, а також окреслено особливості їх досудового врегулювання шляхом переговорів, правового консультування та елементів медіації. Обґрунтовано, що використання напрацювань римського цивільного права (зокрема щодо істотних умов договору, моменту виникнення зобов'язання та класифікації договорів) сприяє підвищенню

якості правового аналізу та ефективності формування правових позицій клієнтів юридичних клінік.

Отримані результати свідчать, що діяльність юридичних клінік у сфері вирішення договірних спорів не лише забезпечує реальний доступ до правничої допомоги, а й сприяє формуванню практичних професійних компетентностей майбутніх юристів, розвитку правової культури суспільства та зниженню конфліктності у приватноправових відносинах. Запропоновані підходи можуть бути використані для вдосконалення моделей клінічної юридичної освіти, розширення функціоналу юридичних клінік та подальшого розвитку позасудових механізмів врегулювання цивільних, земельних і трудових договірних спорів.

Перспективи. Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на поглиблений аналіз спеціалізації юридичних клінік закладів вищої освіти у сфері вирішення цивільних, земельних та трудових договірних спорів, а також на розробку уніфікованих методичних підходів до досудового врегулювання таких спорів із використанням переговорів і медіації. Окремої уваги потребує дослідження правових механізмів інтеграції юридичних клінік у систему безоплатної правничої допомоги та визначення їх процесуальної ролі у захисті прав соціально вразливих категорій осіб. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню ефективності клінічної правничої освіти, удосконаленню практик альтернативного вирішення спорів та посиленню доступу до правосуддя.

Ключові слова: юридичні клініки закладів вищої освіти, договірні правові спори, цивільні, земельні та трудові правовідносини, безоплатна правнича допомога, врегулювання спорів, римське приватне (цивільне) право.

Summary. Introduction. The complex contemporary transformations of Ukraine's legal system, driven by socio-economic challenges, the state of martial law, and the growing demand for accessible legal assistance, bring to the

forefront the issue of effective mechanisms for resolving legal disputes. The practice of legal clinics demonstrates that the most common cases involve contractual disputes in the fields of civil, land, and labor law, which require comprehensive legal analysis and effective settlement mechanisms. The resolution of such disputes within the framework of legal clinics' activities is based not only on current national legislation but also on the fundamental principles of private law cformed within the Roman legal tradition. The categories of contract, obligation, essential terms, as well as approaches to the classification of legal disputes established by Roman civil law, retain their methodological value today. Therefore, analyzing the activities of legal clinics in resolving civil, land, and labor contractual disputes through the prism of Roman private law makes it possible to deepen the theoretical understanding of the nature of legal disputes, outline practical ways to enhance the effectiveness of their resolution, and ensure effective protection of individual rights.

Purpose. The purpose of the study is to reveal conceptual approaches and analyze the activities of legal clinics of higher education institutions as an instrument for resolving civil, land, and labor contractual disputes, as well as to clarify the theoretical and legal foundations of such activities through the prism of Roman private law provisions and their influence on modern mechanisms for resolving legal disputes in Ukraine.

Materials and Methods. The materials of the study include: 1) provisions of national legislation of Ukraine regulating the activities of legal clinics, as well as civil, land, and labor law, and the norms of Roman private law concerning contractual obligations; 2) scholarly works of domestic and foreign researchers devoted to issues of legal clinical education, resolution of contractual disputes, classification of legal conflicts, and the application of historical-legal approaches in modern law-enforcement practice; 3) generalized materials from the practical activities of legal clinics of higher education institutions related to the resolution of civil, land, and labor contractual disputes. In conducting the

research, a complex of general scientific and special legal methods of cognition was applied. In particular, the method of theoretical generalization and grouping was used to systematize scientific approaches to defining legal disputes, classifying civil, land, and labor contractual disputes, as well as to characterize the functions of legal clinics within the mechanism of their resolution. Methods of analysis and synthesis were employed to study the legal nature of contractual obligations, identify their essential elements, and compare modern dispute-resolution approaches with the provisions of Roman private law. The formal-legal method was applied in analyzing national legislation regulating the activities of legal clinics and contractual legal relations. The historical-legal method made it possible to trace the evolution of contractual constructions and methods of rights protection in Roman law and their influence on modern legal institutions. Logical and generalization methods were used to formulate conclusions and scientific generalizations based on the research results.

Results. The article analyzes the role of legal clinics of higher education institutions in resolving civil, land, and labor contractual disputes within pre-trial and out-of-court mechanisms of rights protection. The legal nature of contractual disputes is revealed through the prism of Roman private law provisions, and their influence on the formation of modern approaches to resolving private-law conflicts is substantiated. The place of the legal clinic is defined as an educational, social, and human-rights institution that combines student training with the provision of free legal aid to socially vulnerable groups.

The study systematizes the main types of contractual disputes addressed by legal clinics in the fields of civil, land, and labor law, and outlines the specifics of their pre-trial settlement through negotiations, legal counseling, and elements of mediation. It is substantiated that the use of Roman civil law developments—particularly regarding essential terms of contracts, the moment of arising of obligations, and the classification of contracts—contributes to improving the

quality of legal analysis and the effectiveness of forming legal positions for legal clinic clients.

The obtained results indicate that the activities of legal clinics in the field of contractual dispute resolution not only ensure real access to legal aid but also contribute to the formation of practical professional competencies of future lawyers, the development of legal culture in society, and the reduction of conflict in private-law relations. The proposed approaches may be used to improve models of clinical legal education, expand the functional role of legal clinics, and further develop out-of-court mechanisms for resolving civil, land, and labor contractual disputes.

Discussion. Further scientific research should focus on an in-depth analysis of the specialization of legal clinics of higher education institutions in resolving civil, land, and labor contractual disputes, as well as on the development of unified methodological approaches to the pre-trial settlement of such disputes using negotiations and mediation. Particular attention should be paid to studying legal mechanisms for integrating legal clinics into the system of free legal aid and determining their procedural role in protecting the rights of socially vulnerable groups. The implementation of these directions will contribute to increasing the effectiveness of clinical legal education, improving alternative dispute-resolution practices, and strengthening access to justice.

Key words: *legal clinics of higher education institutions, contractual legal disputes, civil, land and labor legal relations, free legal aid, dispute resolution, Roman private (civil) law.*

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні трансформації, воєнний стан в Україні та зростання кількості правових конфліктів у приватноправовій сфері зумовлюють підвищений попит на доступні, ефективні та позасудові механізми захисту прав особи. Особливої актуальності набувають договірні спори у цивільних, земельних і трудових

правовідносинах, які часто виникають у зв'язку з неналежним виконанням зобов'язань, правовою необізнаністю сторін або складністю правового регулювання. За умов обмеженого доступу до професійної правничої допомоги для соціально вразливих категорій населення традиційні судові механізми не завжди є оперативними та ефективними. У цьому контексті юридичні клініки закладів вищої освіти дедалі частіше виступають важливим елементом системи надання безоплатної правничої допомоги, поєднуючи освітню функцію з практичним вирішенням правових спорів. Водночас відсутність належного теоретичного осмислення їх ролі саме у сфері врегулювання договірних спорів, а також недостатнє використання фундаментальних концепцій римського приватного права як методологічної основи правового аналізу, знижує потенціал юридичних клінік у цій сфері.

Таким чином, в профільних наукових колах постає наукова проблема комплексного дослідження діяльності юридичних клінік у вирішенні цивільних, земельних та трудових договірних спорів із урахуванням положень римського цивільного права. Це дозволить не лише поглибити розуміння правової природи договірних конфліктів, а й обґрунтувати ефективні підходи до їх досудового врегулювання, підвищити якість правничої допомоги та посилити практичну спрямованість клінічної юридичної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика діяльності юридичних клінік як елементу юридичної освіти та механізму забезпечення доступу до правосуддя висвітлюється у працях вітчизняних науковців і прикладних дослідженнях. Так, А. О. Галай [1] аналізує сучасні пріоритети розвитку юридичних клінік в Україні та підкреслює їх значення для надання безоплатної правничої допомоги, а в навчально-методичному посібнику [5] розкриває організаційні засади клінічної практики, форми роботи та документальний супровід справ. Н. С. Дубчак [6] акцентує увагу на

функціональному призначенні юридичних клінік (правозахисній, правопросвітній та навчально-формуючій функціях), що дозволяє розглядати клініки як практичний інструмент вирішення правових конфліктів. Нормативне підґрунтя діяльності юридичних клінік розкрито через аналіз підзаконного регулювання (наказ МОН України № 592) [2; 4] та положень Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [3], а актуальні виклики доступності правової допомоги в умовах воєнного стану відображені у звіті за результатами дослідження [7]. Теоретико-методологічну основу для розуміння договірних конструкцій і зобов'язань, необхідну для кваліфікації договірних спорів (цивільних, земельних, трудових), формують праці з римського приватного права: підручник О. А. Підопригори та Є. О. Харитонова [8], а також узагальнюючі видання В. І. Борисової та співавторів [11] і Р. А. Майданика, Є. О. Рябоконя [12]; окремо договір як підставу виникнення зобов'язань у римському праві досліджує С. Д. Гринько [9], а доктринальні підходи до укладення договору (зокрема щодо моменту виникнення договірного зв'язку) розкриваються у класичній цивілістичній праці Д. І. Мейєра [10]. При аналізі договірних спорів у цивільному праві важливими є також норми Цивільного кодексу України [14] та практика Верховного Суду України щодо обов'язковості договору і підстав невиконання договірних обов'язків [13], тоді як механізм урегулювання цивільно-правового спору в доктринальному вимірі конкретизує Н. Васирина [15]. Специфіку діяльності юридичних клінік у системі безоплатної правничої допомоги додатково відображає І. П'ятковська [16], а інституційний вимір розвитку клінічного руху репрезентує Асоціація юридичних клінік України [17]. Окремі аспекти договірного регулювання у земельних відносинах, важливі для роботи юридичної клініки зі спорами щодо оренди та інших речових/зобов'язальних прав на землю, висвітлюють Н. В. Ільків [18], а також П. Ф. Кулинич, В. І. Семчик, М. В. Шульга [19] і А. М. Мірошніченко

[20]. Питання класифікації та предмета трудових спорів, а також зв'язку між фактичним виконанням трудової функції і виникненням трудових правовідносин розкривають Н. В. Дараганова [21] та С. В. Венедіктов [22]. Водночас, попри наявні напрацювання, потребують подальшого дослідження питання уніфікації підходів юридичних клінік до кваліфікації договірних спорів різної галузевої природи, а також розроблення практикоорієнтованих методик досудового врегулювання (переговори, елементи медіації) з урахуванням римсько-правових концепцій договору та сучасної судової практики.

Мета статті. Мета статті полягає у комплексному дослідженні правової природи та особливостей вирішення цивільних, земельних і трудових договірних спорів у межах діяльності юридичних клінік закладів вищої освіти, а також у визначенні їхнього місця в системі доступу до правосуддя та безоплатної правничої допомоги. У межах досягнення цієї мети передбачається: проаналізувати нормативні засади функціонування юридичних клінік та їх фактичний функціонал у механізмах досудового/позасудового врегулювання спорів; окреслити юридично значущі критерії класифікації договірних спорів у зазначених галузях; обґрунтувати методологічну цінність положень римського приватного права (зокрема щодо договору, зобов'язання, істотних умов і моменту укладення) для підвищення якості правового аналізу та формування ефективних стратегій захисту прав клієнтів юридичних клінік.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) норми національного законодавства України у сфері діяльності юридичних клінік, цивільного, земельного та трудового права, а також положення римського приватного права щодо договірних зобов'язань; 2) наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені проблемам юридичної клінічної освіти, вирішення договірних спорів, класифікації правових конфліктів і застосування історико-правових підходів у сучасній

правозастосовчій практиці; 3) узагальнені матеріали практичної діяльності юридичних клінік закладів вищої освіти щодо вирішення цивільних, земельних і трудових договірних спорів.

У процесі здійснення дослідження було використано комплекс загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання. Зокрема, метод теоретичного узагальнення та групування застосовувався для систематизації наукових підходів до визначення правового спору, класифікації цивільних, земельних та трудових договірних спорів, а також для характеристики функцій юридичних клінік у механізмі їх вирішення. Методи аналізу та синтезу використано для дослідження правової природи договірних зобов'язань, виокремлення їх істотних елементів та співвідношення сучасних підходів до врегулювання спорів із положеннями римського приватного права. Формально-юридичний метод застосовано під час аналізу норм національного законодавства, що регулюють діяльність юридичних клінік і договірні правовідносини. Історико-правовий метод дозволив простежити еволюцію договірних конструкцій і способів захисту прав у римському праві та їх вплив на сучасні правові інститути. Логічний метод та метод узагальнення результатів використано для формулювання висновків і наукових узагальнень за результатами дослідження.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах перехідного правосуддя юридичні клініки посідають вагоме місце у формуванні системи юридичної освіти, а також виконують важливу соціальну функцію, забезпечуючи населення різними видами безоплатних правових послуг, здійснюючи надання безоплатної правничої допомоги, сприяючи реалізації конституційного права громадян на доступ до правосуддя. Громадяни, чий права порушуються, мають можливість отримати безкоштовну повну юридичну консультацію засобом існування юридичних клінік [1, с. 24] Сучасні юридичні клініки виконують важливу роль у формуванні професійних компетентностей майбутніх юристів у різних сферах, зокрема

у царині вирішення правових спорів різного змісту. Крім освітньої функції, юридичні клініки виконують суспільно значущу місію, забезпечуючи безоплатну правову допомогу соціально вразливим групам населення у вирішенні договірних правових спорів. Завдяки досвіду у вирішення правових спорів, юридичні клініки стають простором для впровадження інноваційних підходів врегулювання договірних відносин відповідних сфер, зокрема через призму розуміння основ римського приватного права, яке застосовують на практиці. Це робить юридичні клініки важливим елементом як освітньої, правозастосовчої, соціальної інфраструктури держави.

Юридичні клініки в Україні діють відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України» від 03.08.2006 року № 592. [2]. Правове ж підґрунтя діяльності юридичних клінік сформовано Законом України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р. № 3460-VI [3] та Положенням про юридичну клініку вищого навчального закладу, затвердженим наказом МОН України №592 від 3 серпня 2006 р. [4]. Ці нормативні акти визначають юридичні клініки як суб'єктів системи правничої сфери, що включає надання таких видів правових послуг як консультації, складання правових документів і правопросвітницьку діяльність. Водночас, з формально-правової точки зору, такі установи не належать до суб'єктів надання безоплатної правової допомоги у розумінні чинного законодавства. Саме тому вирішення проблеми належного нормативного врегулювання статусу юридичних клінік дозволило б не лише офіційно закріпити їх роль у правовій системі, але й підвищити ефективність функціонування механізму надання безоплатної правової допомоги в Україні, інтегрувавши до нього дієвого та професійно підготовленого актора - юридичну клініку закладу вищої освіти.

Профільний Закон України «Про безоплатну правову допомогу» забезпечує нормативне підґрунтя функціонування відповідної системи на загальнодержавному рівні. Аналіз змісту статей 9 і 15 цього Закону, що визначають коло суб'єктів надання безоплатної правової допомоги як первинного, так і вторинного рівнів, дає підстави стверджувати про вичерпність установленого переліку таких суб'єктів. Таким чином, законодавець відносить до суб'єктів надання безоплатної правової допомоги наступний вичерпний перелік організацій та установ, виключаючи юридичну клініку: органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб приватного права, спеціалізовані установи, центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, а також адвокатів, включених до Реєстру адвокатів, які здійснюють надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Юридична клініка здійснює надання безоплатної правничої допомоги в кількох нормативно визначених формах, які охоплюють: надання правової інформації, роз'яснення правових питань (правові консультації), підготовку проєктів правових та процесуально-правових документів, представництво інтересів клієнта в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, інших установах та організаціях, а також надання правничої підтримки під час судового провадження. Зміст зазначених форм відповідає загальним підходам до здійснення первинної та окремих аспектів вторинної правничої допомоги, адаптованим до особливостей освітнього процесу та клінічної підготовки студентів. У процесі надання правничої допомоги юридична клініка формує комплекс документів, що забезпечують облік, фіксацію та належне оформлення кожної справи, використання яких забезпечує всебічний розгляд правових спорів [5, с. 72].

Практична діяльність юридичних клінік щодо вирішення ними цивільних, земельних, трудових договірних спорів, її аналіз через призму римського цивільного права та історії виникнення відповідних

правовідносин дають можливість поглибити розуміння правового статусу таких суб'єктів правозастосовчої діяльності та закріпити розуміння правової природи такої такого явища як договірні цивільні, земельні, трудові спори. Так, Н.С. Дубчак виокремлює наявність трьох основних функцій юридичних клінік, а саме: 1) правозахисна (надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги особам); 2) правопросвітня (правова освіта населення через роз'яснення, тренінги, консультації тощо); 3) навчально-формуюча функція (включає в себе два елементи: з однієї сторони, створення умов на базі юридичної клініки для професійної практики студентів, набуття перших навичок практичної діяльності, а з іншого – робота студента в юридичній клініці формує у нього високу моральність, громадянську позицію, соціальну відповідальність) [6, с. 41]. Саме через реалізацію правозахисної функції здійснюється вирішення спорів та правових конфліктів у цивільних, земельних, трудових договірних відносинах.

У сучасній юридичній доктрині існує низка підходів до класифікації правових спорів, що ґрунтуються на різних критеріях поділу. Ключовим завданням залишається виокремлення саме тих критеріїв, які мають визначальні ознаки та характеризуються юридичною значущістю для належного розуміння природи спору й механізмів його вирішення. Однак вирішення правових спорів та конфліктів у договірних відносинах є важливим предметом діяльності юридичних клінік у досліджуваних в рамках цієї публікації сферах цивільного, земельного, трудового права. Запити на безоплатну правову допомогу цих галузях права є найбільш поширені останніми роками і потребують особливої правової уваги в контексті діяльності системи безоплатної правової допомоги та центрів надання адміністративних послуг [7].

Відзначимо, що сучасні тенденції врегулювання договірних правових спорів беруть свій початок з основ римського цивільного права і є

результатом дії стародавніх норм. Розглянемо базис такого регулювання через призму історичного правового аналізу. За давнім римським правом домовленість двох або більше осіб про виникнення, зміну чи припинення правовідношення була за контрактом або за пактом. Лише з часом римські юристи спробували створити загальне поняття договору, який поділявся на *contractus* (договір із позовним захистом) та *pactum* (договір, як правило, без позовного захисту). Однак під впливом потреб товарообігу, що швидко розвивався, класичне і посткласичне приватне право вже допускало певні відхилення. Пакти були неформальними правочинами, правовою формою ділового життя за межами кола контрактів, тому вони не визнавалися *jure civili*. Нові відносини вимагали нових договірних форм. Римська юридична практика змушена була визнати за деякими пактами силу контрактів, надавши їм позовного захисту [8, с. 367-368].

До якої категорії не відносився б договір (контракт або пакт), у будь-якому випадку істотною ознакою поняття договору була домовленість двох осіб про встановлення зобов'язального права. Тому договір вважався різновидом юридичного правочину. Із поняття договору зрозуміло, що він належав до категорії двосторонніх правочинів, так як наявна домовленість двох сторін. При цьому, за змістом договори поділялися на односторонні й двосторонні (взаємні) залежно від того, чи породжує договір зобов'язальну вимогу для однієї сторони або ж для обох сторін, так що кожна із них була кредитором і боржником. Договір був завжди двостороннім правочином, хоча за характером міг бути одностороннім або двостороннім [9]. Саме тому ми робимо висновки, що договір – це домовленість двох або більше осіб про встановлення, зміну або припинення цивільного правовідношення, тобто прав і обов'язків. Саме такий підхід ми беремо за основу в цьому дослідженні щодо змісту вирішення цивільних, земельних, трудових спорів сучасними юридичними клініками.

Попри значну різноманітність римських договірних конструкцій, що вже на ранніх етапах розвитку забезпечували задоволення ключових потреб цивільного обороту, римське договірне право відзначалося високим рівнем формалізованої типізації. Класифікація договорів здійснювалася передусім на підставі того, який позов може бути пред'явлений у разі порушення відповідних зобов'язальних відносин. Традиційно система договорів у римському праві поділялася на контракти та пакти залежно від способів їх правового захисту. Контракти, як основна категорія зобов'язальних угод, надалі класифікувалися на іменні та безіменні. Серед іменних контрактів виокремлювали формальні та матеріальні. Формальні контракти включали *вербальні* та *літеральні*, тоді як матеріальні охоплювали *консенсуальні* та *реальні* правочини, що різнилися за моментом виникнення зобов'язання та способом вираження волі сторін. Розуміння юридичної природи договорів у римському цивільному праві при вирішенні правових спорів юридичної клінікою має корелюватися з правозастосовчою практикою і застосуванням норм сучасного цивільного права у вирішенні договірних конфліктів.

Джерела римського права не містять однозначного підходу до вирішення питання правового змісту договорів, що зумовило формування в цивілістичній доктрині декількох теоретичних концепцій і пошуку різних способів правозастосовчої діяльності юридичних клінік в сучасних умовах. Серед них найбільш визнаною стала так звана *теорія повідомлення* (*Vernehmungstheorie*), згідно з якою договір вважається укладеним, а тому — таким, що породжує зобов'язальні наслідки, з моменту отримання оферентом повідомлення про акцепт оферти. До цього моменту оферент зберігає можливість відкликати свою пропозицію, оскільки узгоджена воля сторін ще не сформована з погляду права. Зазначений підхід отримав ґрунтовне наукове обґрунтування у працях відомого українського цивіліста О. В. Дзери, який, аналізуючи механізм укладення договорів між відсутніми, доводив, що саме факт доведення акцепту до відома оферента є

критерієм настання домовленості та виникнення договірної зв'язку між сторонами [10, с. 326].

Римські юристи, зокрема Павло, визначали зміст зобов'язання взагалі та договірної зобов'язання зокрема трьома термінами: дати (*dare*); зробити (*facere*); надати (*praestare*) [11, с. 14]. Зміст договору становлять елементи, які визначають права та обов'язки його сторін, у зв'язку з тим, що елементи договору мали неоднакове юридичне значення для окремих видів договорів, їх поділяли на три групи: істотні (*essentialia*); звичайні (*naturalia*); випадкові (*accidentalia*). Істотними (*essentialia*) вважаються ті елементи договору, без яких він не міг існувати. Для кожного виду договору визначаються власні істотні елементи, зокрема, для договору купівлі-продажу (*emptio venditio*) істотними є предмет договору (товар) та його ціна; для договору товариства (*societas*) — спільна мета і розмір внесків у товариство. Саме тому, ґрунтуючись на цих основах римського права юридичні клініки при вивченні природи спірних договірних зобов'язань досліджують усі істотні елементи договорів, які є відмінними і не взаємодоповнюючими у договорів різних видів у цивільному зобов'язальному праві, у земельно-правових договорах (наприклад, оренди, земельного сервітуту, суперфіцію чи емфітевзису та трудовому договорі, як окремому виду угод). Це прямо пропорційно впливає на здатність належно кваліфікувати спірні правовідносини клініцистами і відповідним чином вирішити спір.

У римському цивільному праві за характером правові спори могли бути визначеними і невизначеними. Визначений правовий спір виникав щодо речі чи права і стосувався конкретного відповідача. Невизначеним правовим спором була вимога відновлення своїх прав на річ, і це не залежало від того, хто саме посягнув на їх порушення [12, с. 50]. Тож сучасні правові спори можуть бути класифіковані за різними критеріями,

що зумовлено багатовимірністю правового регулювання та різноманітністю суспільних відносин, у межах яких такі спори виникають.

Одним із ключових критеріїв є галузева належність правовідносин, у зв'язку з якими сформувався спір. З огляду на це, у діючій правовій доктрині та практиці розрізняють цивільно-правові, адміністративні, земельні, податкові, спадкові, сімейні, трудові, житлові, господарські та інші категорії правових спорів. Кожен із зазначених видів вирізняється специфікою предмета спору, характером прав та обов'язків учасників, а також особливостями правового регулювання відповідної галузі. Наприклад, цивільно-правові спори традиційно стосуються захисту майнових і немайнових прав приватних осіб. Земельні та трудові спори характеризуються вузькогалузевою природою регулювання, що передбачає застосування спеціальних норм законодавства та значною мірою залежить від практики правозастосування.

Розглянемо договір як об'єкт вирішення договірного спору. Договір, як універсальний інструмент регулювання приватноправової сфери, відіграє ключову роль у забезпеченні упорядкованості та передбачуваності цивільно-правових відносин. Його правова природа полягає у спрямованості на встановлення, зміну або припинення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків учасників приватних відносин. У цьому контексті договір виступає не лише формальною підставою для виникнення правовідносин, а й засобом їхнього збалансованого правового врегулювання відповідно до автономії волі сторін.

Універсальний характер договору зумовлює можливість його застосування в найрізноманітніших сферах взаємодії приватних суб'єктів, що охоплюють як майнові, так і немайнові аспекти їхньої діяльності. Зокрема, сторони наділені правом самотійно визначати умови, процедури та механізми реалізації своїх юридично значущих дій. Це сприяє мінімізації

правової невизначеності та запобігає виникненню спорів, пов'язаних із доведенням фактів комунікації між сторонами.

У статті 629 ЦК України закріплений важливий фундамент, на якому базується цивільне право - обов'язковість договору. Тобто з укладенням договору та виникненням зобов'язання його сторони набувають обов'язки (а не лише суб'єктивні права), які вони мають виконувати. Не виконання обов'язків, встановлених договором, може відбуватися при: розірванні договору за взаємною домовленістю сторін, розірванні договору в судовому порядку, відмові від договору в односторонньому порядку у випадках, передбачених договором та законом, припинення зобов'язання на підставах, що містяться в главі 50 ЦК України, недійсності договору (нікчемності договору або визнання його недійсним на підставі рішення суду) [13].

У національній правовій системі закріплений базовий принцип доступу кожної особи до механізмів судового захисту у випадку порушення, невизнання чи оспорування її суб'єктивних цивільних прав. Відповідно до частини першої ст.ст. 15 та 16 Цивільного кодексу України, кожен індивід наділяється правом ініціювати судове провадження з метою охорони та відновлення як особистих немайнових, так і майнових прав та законних інтересів. Цей нормативний припис підкреслює універсальний характер судового захисту як ключового інструменту забезпечення стабільності цивільного обороту та реалізації засад верховенства права. Судова форма захисту виступає гарантією можливості кожної особи не лише відновити порушене право, а й запобігти потенційним правопорушенням, використовуючи превентивні та охоронні механізми, передбачені законом. Позасудові способи захисту, наприклад, як медіація, дозволяють мінімізувати негативні наслідки правового конфлікту, який виник на підставі неналежного виконання договору. Отже, право на судовий та позасудовий захист є невід'ємною складовою загального правового порядку та сприяє утвердженню правової визначеності,

передбачуваності та рівності учасників правовідносин. Реалізація таких принципів через призму діяльності юридичних клінік цементує доступність правосуддя для різних категорій громадян, особливо із вразливим статусом.

Відповідно до статті 11 Цивільного кодексу України серед підстав виникнення цивільних прав та обов'язків визначені договори та інші правочини. У випадках, встановлених актами цивільного законодавства або договором, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або ненастання певної події [14]. Відповідно до статті 11 Цивільного кодексу України серед підстав виникнення цивільних прав та обов'язків визначені договори та інші правочини. У випадках, встановлених актами цивільного законодавства або договором, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або ненастання певної події. Н.Василина вважає, що враховуючи наведене, слід зазначити, що цивільно-правовим спором є спір, який виникає внаслідок відсутності згоди суб'єкта цивільного права щодо умов виконання тих чи інших прав або обов'язків, що випливають з закону чи договору. Якщо йдеться про виконання умов договору чи іншого правочину, то спір виникає саме на момент його виконання, за інших умов договір не можна вважати укладеним [15, с. 8].

Врегулювання спору засобом звернення до юридичної клініки та з використання механізмів позасудового захисту передбачає здійснення сторонами активних, цілеспрямованих дій. Важливою умовою такого процесу є добровільність як згода сторін на пошук рішення без зовнішнього примусу. За своєю суттю врегулювання спору без звернення до суду становить форму компромісу, до якого сторони вдаються з метою мінімізації потенційних втрат, пов'язаних із тривалим конфліктом, зокрема емоційних, матеріальних, репутаційних, часових та інших ресурсних витрат.

У процесі укладення цивільно-правових договорів сторони переслідують мету належного визначення взаємних прав та обов'язків щодо предмету договору, створюючи такі правові умови, що забезпечують передбачуваність поведінки контрагентів та можливість отримання компенсації у випадку порушення умов договору. Трудовий чи цивільно-правовий договір, укладений у письмовій формі, фіксує взаємну волю сторін та є гарантією стабільності правовідносин і водночас виступає як юридична підстава для захисту й відновлення порушених прав у разі недобросовісного чи неналежного виконання зобов'язань. Втім, у правозастосовній практиці укладення договору не може вважатися абсолютною запорукою його належного виконання. Порушення умов договору, ухилення від виконання зобов'язань або різне тлумачення суттєвих його положень нерідко зумовлюють виникнення договірних спорів. Такі конфлікти можуть бути предметом як досудового врегулювання, так і судового розгляду, що значною мірою впливає на строки, витрати та кінцевий результат для сторін.

У межах діяльності юридичних клінік розгляд договірних спорів набуває особливого значення. Юридична клініка виступає не лише освітнім, але й практичним майданчиком, де студенти під керівництвом викладачів-кураторів здійснюють правовий аналіз договірних правовідносин, проводять первинне консультування, сприяють формуванню правової позиції клієнта та беруть участь у процедурах досудового врегулювання конфлікту. У цьому контексті одним із ключових методів вирішення спорів є переговори, як найбільш раціональний і ресурсозберігаючий механізм забезпечення досягнення взаємоприйнятних рішень без звернення до суду.

На сучасному етапі розвитку земельного законодавства України значна частина правових проблем громадян стосується питань належного виконання договорів. У цьому контексті особливу увагу привертає

діяльність юридичних клінік, які забезпечують громадянам безкоштовну правничу допомогу та сприяють ефективному вирішенню земельних спорів.

Юридичні клініки виконують одночасно освітню та соціальну функції: з одного боку, студенти отримують практичні навички в роботі з реальними земельними справами, а з іншого — малозабезпечені громадяни отримують якісну юридичну допомогу. За статтею 59 Конституції України, кожен має право на правову допомогу, а юридичні клініки сприяють реалізації цього права саме в проблемній сфері земельних відносин.

Практична діяльність юридичних клінік у сфері вирішення земельних спорів включає декілька ключових етапів: прийом звернення, аналіз документів, підготовку правових позицій, складання запитів, скарг або письмових претензій, а також супровід процедури досудового врегулювання. Участь студентів здійснюється під контролем викладачів-кураторів, що гарантує якість юридичних консультацій та відповідність вимогам законодавства. Деякі клініки також використовують елементи медіації, що дозволяє вирішувати спори між землевласниками без звернення до суду [16, с. 205]. Важливою умовою ефективності роботи юридичних клінік є взаємодія з іншими суб'єктами у сфері земельних правовідносин, а саме з органами місцевого самоврядування, бюро безоплатної правничої допомоги, землепорядними організаціями. Така співпраця дає можливість отримувати потрібні документи, здійснювати кадастрові перевірки та забезпечувати комплексний підхід до вирішення спору. Юридичні клініки виконують важливу соціальну функцію, реалізуючи право громадян на доступ до правосуддя в питаннях земельних правовідносин. Асоціація юридичних клінік України активно працює над удосконаленням стандартів роботи, методичних рекомендацій та навчальних програм, спрямованих на оптимізацію процесу вирішення земельних спорів у правовому полі [17]. Ефективна діяльність клінік у

цьому напрямі сприяє підвищенню правової свідомості населення, зменшенню кількості конфліктів на місцевому рівні та формуванню культури законного користування землею.

Багато спірних питань виникає саме в рамках договірної використання земель сільськогосподарського призначення. Окремі науковці приділяють фокусується увага на типових дефектах договорів оренди земель: нечіткість предмета (ідентифікація ділянки), спірність істотних умов (строк, орендна плата, індексація, порядок внесення), а також проблеми поновлення/продовження договору і переважного права орендаря [18, 140]. Розглядаючи особливості державної реєстрації права оренди на земельні ділянки Кулинич П.Ф. вважає, що державна реєстрація є офіційним визнанням і підтвердженням державою права оренди землі, їх обмежень, тощо, що супроводжуються внесенням відповідних даних до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та обтяжень [19, с. 385]. Такий правовий зміст впливає на правозастосовчу діяльність юридичних клінік при вирішенні спорів і конфліктів між суб'єктами земельних відносин.

Відзначимо, що питання договорів розглядаються як один із ключових механізмів регулювання земельних відносин у межах приватного та публічного права. Договори як юридичні факти визнаються як підставою виникнення, зміни та припинення прав на землю [20, с. 248]. Юридичні клініки зосереджують свою увагу на договорах оренди земельних ділянок, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту, а також на особливостях їх укладення, змісту та державної реєстрації. Значна увага приділяється співвідношенню цивільно-правового та земельно-правового регулювання договірних відносин і проблемам захисту прав сторін у разі порушення умов земельних договорів.

Отже, юридичні клініки є важливим інструментом забезпечення доступу громадян до кваліфікованої правничої допомоги у сфері земельних

договірних правовідносин. Вони сприяють досудовому врегулюванню спорів, підвищують рівень правової грамотності населення та формують професійні компетентності майбутніх юристів. Подальший розвиток цього інституту потребує вдосконалення нормативного регулювання, розширення матеріально-технічної бази та налагодження співпраці з органами влади з метою підвищення ефективності вирішення земельних спорів, заснованих на договірних відносинах.

В основі класифікації трудових спорів Дараганова Н. В. виділяє два критерії: предметний і суб'єктний склад учасників трудового спору [21, с. 125]. Спори, які виникають з підстав укладення та чинності трудових договорів на наше переконання варто розглядати з позиції специфіки предмету спору, його правового трактування через предмет конфлікт. Наприклад, трудові спори щодо застосування юридичних норм чи порушення встановлених договором прав працівника можна розглядати як конфлікт договору, а трудові спори щодо змін умов контракту чи договору, відповідно, як конфлікт інтересів працівника та роботодавця.

За предметним критерієм трудові договірні спори пропонуємо поділяти на такі види: 1) спори щодо умов праці встановлених в законодавстві (спори щодо звільнення працівника, виплати заробітної плати, надання відпустки і т. д.); 2) спори щодо встановлення договором нових або зміни вже існуючих умов праці (спори щодо укладення колективного договору, встановлення системи преміювання та ін.) 3) спори щодо умов, які були врегульовані медіаційною угодою (у випадках, коли трудовий спір вирішувався за процедурою медіації). Поділяємо підходи до такої класифікації трудових спорів і пропонуємо розглядати через позицію правового договірного конфлікту.

Відзначають, що юридичний зв'язок виникає між працівником і роботодавцем в процесі виконання умов угоди, тобто фактичної праці [22, с. 108]. У межах нашого дослідження ми поділяємо такий підхід, адже саме

з моменту фактичного виконання праці правові відносини вважаються такими, що мають правову основу.

Практика юридичних клінік показує, що позасудове трудового спору, що витікає з договору, зокрема медіація або переговорні процедури, виступають ефективними інструментами мінімізації конфліктності та зниження процесуальних витрат. Такий підхід дозволяє зберегти ділові стосунки між сторонами, скоротити часові витрати та досягти результату, спрямованого на фактичне відновлення порушених прав, а не лише на отримання судового рішення. Участь юридичної клініки у цих процесах не лише підвищує правову обізнаність громадян, але й сприяє формуванню у студентів практичних навичок роботи з договірними спорами, аналізу юридично значущих фактів та побудови комунікації між сторонами конфлікту. Процес врегулювання правового спору за участю юридичної клініки передбачає послідовну реалізацію кількох стадій, кожна з яких має самостійне значення для досягнення сторонами узгодженого результату. Таким чином, участь юридичної клініки у врегулюванні трудового спору забезпечує не лише фаховий юридичний супровід, а й створює умови для конструктивного діалогу, підвищує ефективність прийнятих сторонами рішень та сприяє реальному відновленню порушених прав.

Юридичні клініки закладів вищої освіти посідають ключове місце у механізмах забезпечення доступу до правосуддя для соціально вразливих груп, одночасно виконуючи освітню, правозахисну та правопросвітню функції. Їхня діяльність у сфері вирішення договірних спорів у цивільних, земельних і трудових правовідносинах ґрунтується на поєднанні юридичного аналізу, комунікації зі сторонами спору та застосуванні процедур досудового врегулювання. Використання історико-правових підходів, зокрема римських концепцій договору та зобов'язань, дозволяє формувати комплексне розуміння природи правового конфлікту та підвищує якість правової допомоги, яку клініки надають громадянам.

У сфері цивільно-правових відносин юридичні клініки сприяють ефективному вирішенню спорів, пов'язаних із виконанням та тлумаченням договірних умов, шляхом проведення правового аналізу, формування правової позиції клієнта та супроводу переговорних процедур. У земельних правовідносинах клініки забезпечують громадянам безоплатний доступ до правової допомоги в питаннях оренди землі, сервітутів, межування та інших спорів, що потребують спеціального нормативного та технічного аналізу. У трудових правовідносинах юридичні клініки допомагають вирішувати спори щодо умов праці, звільнення, оплати праці та інших трудових гарантій, застосовуючи як правові інструменти, так і медіативні методи врегулювання конфлікту.

Отже, юридичні клініки виступають важливим елементом правової інфраструктури, який поєднує практичну підготовку майбутніх юристів із реальним наданням правничої допомоги населенню, що особливо актуально у вирішенні договірних спорів різної галузевої природи. Розширення повноважень клінік та удосконалення нормативного регулювання сприятиме підвищенню ефективності позасудового врегулювання спорів, зменшенню навантаження на судову систему та зміцненню правової спроможності громадян. Таким чином, юридичні клініки не лише забезпечують захист прав осіб у цивільних, земельних і трудових спорах, а й формують культуру правомірної поведінки та сприяють розвитку правової держави загалом.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, діяльність юридичних клінік закладів вищої освіти у сфері вирішення цивільних, земельних та трудових договірних спорів є важливим елементом сучасної системи захисту приватних прав та інтересів. Юридичні клініки поєднують освітню, соціальну та правозахисну функції, забезпечуючи доступ до безоплатної правничої допомоги соціально вразливим категоріям населення та водночас формуючи у студентів практичні професійні

компетентності. Аналіз договірних спорів крізь призму положень римського приватного права дозволяє глибше зрозуміти їх правову природу, структуру зобов'язань, істотні умови договору та логіку класифікації спорів, що сприяє підвищенню якості правового аналізу і ефективності досудового врегулювання конфліктів.

У рамках цього дослідження встановлено, що застосування напрацювань римського цивільного права у практиці юридичних клінік позитивно впливає на формування правових позицій клієнтів, використання переговорів і елементів медіації, а також зменшення конфліктності у приватноправових відносинах. Юридичні клініки виступають ефективним інструментом альтернативного вирішення договірних спорів, здатним доповнювати судові механізми захисту прав та сприяти розвитку правової культури суспільства. Вважаємо, що в подальших наукових дослідженнях доцільно зосередити увагу на поглибленому аналізі спеціалізації юридичних клінік у вирішенні окремих видів договірних спорів, зокрема у цивільному, земельному та трудовому праві, а також на розробці уніфікованих методичних рекомендацій щодо застосування переговорів і медіації у клінічній практиці. Перспективним є також дослідження процесуальної ролі юридичних клінік у системі безоплатної правничої допомоги та можливостей їх інтеграції у механізми досудового і позасудового врегулювання правових спорів.

Література

1. Галай А. О. Пошук сучасних пріоритетів розвитку юридичних клінік в Україні. *Матеріали всеукраїнського науковопрактичного круглого столу "Діяльність юридичних клінік України у зв'язку з прийняттям Закону України "Про безоплатну правову допомогу""*, проведеного на базі експериментальної навчальної лабораторії "Правнича клініка" факультету правничих наук Національного університету "Києво-

Могілянська академія" в рамках щорічної міжнародної науково-практичної конференції "Дні науки в НАУКМА" (м. Київ, 27 січня 2012 р.). 2012. 24 с.

2. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: Наказ МОН України від 03.08.2006 № 592. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text> (дата звернення: 20.12.2025).

3. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.

4. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: Наказ МОН України від 03.08.2006 № 592. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text> (дата звернення: 20.12.2025).

5. Галай А. О. Основи юридичної клінічної практики: Навчально-методичний посібник / За ред. А. О. Галай. К.: Атіка, 2007. 204 с.

6. Дубчак Н. С. Окремі питання становлення юридичних клінік в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №18. Економіка і право: зб. наукових праць*. Випуск 12. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. С. 37-42).

7. Доступність правової допомоги в умовах воєнного стану. Звіт за результатами дослідження. URL: https://www.undp.org/.../Reziume_DOSTUPNIST_PRIAVOVOI_DOPOMOGI_web+.pdf (дата звернення: 20.1.2025).

8. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.

9. Гринько С.Д. Договір як підстава виникнення зобов'язань за римським приватним правом. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 6. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284369> DOI: 10.24144/2788-6018.2023.03.3 (дата звернення: 20.12.2025).

10. Дзера О. В. Зобов'язальне право: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 912 с.
11. Борисова В. І., Баранова Л. М., Домашенко М. В. та ін. Основи римського приватного права: підручник. Харків: Право, 2008. 224 с.
12. Майданик Р. А., Рябоконь Є. О. Римське приватне право: підручник / за ред. Р. А. Майданика, Є. О. Рябоконя. Київ: Алерта, 2023. 386 с.
13. Постанова Верховного Суду України у справі № 756/15123/18, провадження № 61-976св22, 12 травня 2022 р. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?d=5&red=100003edd6e2d8aad383487258976210791ebb®num=104330072> (дата звернення: 20.12.2025).
14. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 20.12.2025).
15. Васирина Н. Механізм урегулювання цивільно-правового спору. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 6-9.
16. П'ятковська І. Діяльність юридичних клінік як складова системи безоплатної правничої допомоги. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 204–209.
17. Асоціація юридичних клінік України: офіційний сайт. URL: <https://legalclinics.in.ua/> (дата звернення: 20.12.2025).
18. Ільків Н. В. Оренда земель сільськогосподарського призначення в Україні: теоретичні й практичні аспекти: монографія. Львів: Львівський держ.ун-т внутр. справ, 2008. 296 с.
19. Кулинич П. Ф., Семчик В. І., Шульга М. В. Земельне право України. Академічний курс: підручник / за ред. П. Ф. Кулинича. Київ: Дім «Ін Юре», 2008. 600 с.
20. Мірошниченко А. М. Земельне право України: підручник: 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Алерта. 2011. 678 с.

21. Дараганова Н. В. Трудові спори: навч. посібник. Київ: Алерта, 2012. 272 с.

22. Венедіктов С. В. Трудове право України: підручник. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: Діа, 2024. 228 с.

References

1. Halai, A. O. (2012). *Poshuk suchasnykh priorytetiv rozvytku yurydychnykh klinik v Ukraini* [Search for modern priorities of development of legal clinics in Ukraine]. Materialy vseukrainskoho naukovo-praktychnoho kruhloho stolu "Diialnist yurydychnykh klinik Ukrainy u zviazku z pryiniattiam Zakonu Ukrainy "Pro bezoplatnu pravovu dopomohu"", provedenoho na bazi eksperymentalnoi navchalnoi laboratorii "Pravnycha klinika" fakultetu pravnychykh nauk Natsionalnoho universytetu "Kyievo-Mohylianska akademiia" v ramkakh shchorichnoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Dni nauky v NaUKMA" (Kyiv, January 27, 2012). 24 p. [in Ukrainian].

2. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro yurydychnu kliniku vyshchoho navchalnoho zakladu Ukrainy (2006). [On approval of the Standard Regulation on a legal clinic of a higher educational institution of Ukraine]: Nakaz MON Ukrainy vid 03.08.2006 № 592. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy "Pro bezoplatnu pravovu dopomohu" (2011). [Law of Ukraine "On Free Legal Aid"] vid 2 chervnia 2011 r. № 3460-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 51. Art. 577 [in Ukrainian].

4. Halai, A. O. (2007). *Osnovy yurydychnoi klinichnoi praktyky* [Fundamentals of legal clinical practice]: navchalno-metodychnyi posibnyk / za red. A. O. Halaia. Kyiv: Atika, 204 p. [in Ukrainian].

5. Dubchak, N. S. (2010). *Okremi pytannia stanovlennia yurydychnykh klinik v Ukraini* [Some issues of the formation of legal clinics in Ukraine].

Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia № 18. Ekonomika i pravo. Vyp. 12. Pp. 37–42 [in Ukrainian].

6. Dostupnist pravovoi dopomohy v umovakh voiennoho stanu (2025). [Accessibility of legal aid under martial law]. Research report. URL: [https://www.undp.org/.../Reziume_DOSTUPNIST_PRAVOVOI_DOPOMO](https://www.undp.org/.../Reziume_DOSTUPNIST_PRAVOVOI_DOPOMOGI_web+.pdf) GI_web+.pdf [in Ukrainian].

7. Pidopryhora, O. A., Kharytonov, Ye. O. (2003). *Rymske pravo* [Roman law]: pidruchnyk. Kyiv: Yurinkom Inter, 512 p. [in Ukrainian].

8. Hryenko, S. D. (2025). *Dohovir yak pidstava vynyknennia zoboviazan za rymskym pryvatnym pravom* [Contract as a ground for the emergence of obligations under Roman private law]. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. № 6. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284369>; DOI: 10.24144/2788-6018.2023.03.3 ([in Ukrainian].

9. Dzera, O. V. (1998). *Zobov'yazalne pravo: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Yurinkom Inter. 912 p. [in Ukrainian].

10. Borysova, V. I., Baranova, L. M., Domashenko, M. V., et al. (2008). *Osnovy rymskoho pryvatnoho prava* [Fundamentals of Roman private law]: pidruchnyk. Kharkiv: Pravo, 224 p. [in Ukrainian].

11. Maidanyk, R. A., Riabokon, Ye. O. (2023). *Rymske pryvatne pravo* [Roman private law]: pidruchnyk / za red. R. A. Maidanyka, Ye. O. Riabokonia. Kyiv: Alerta, 386 p. [in Ukrainian].

12. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy u spravi № 756/15123/18 (2022). [Resolution of the Supreme Court of Ukraine in case No. 756/15123/18], provadzhennia № 61-976sv22, May 12, 2022. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?d=5®num=104330072> [in Ukrainian].

13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy (2003). [Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].

14. Vasylyna, N. (2019). *Mekhanizm urehuliuvannia tsyvilno-pravovoho sporu* [Mechanism for settlement of civil law disputes]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 8. Pp. 6–9 [in Ukrainian].
15. Piatkovska, I. D. (2023). *Diialnist yurydychnykh klinik yak skladova systemy bezoplatnoi pravnychoi dopomohy* [Activities of legal clinics as a component of the free legal aid system]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 7. Pp. 204–209 [in Ukrainian].
16. Asotsiatsiia yurydychnykh klinik Ukrainy. Ofitsiyni sait [Association of Legal Clinics of Ukraine. Official website]. URL: <https://legalclinics.in.ua/> [in Ukrainian].
17. Ilkiv, N. V. (2008). *Orenda zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini: teoretychni y praktychni aspekty* [Lease of agricultural land in Ukraine: theoretical and practical aspects]: monohrafiia. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 296 p. [in Ukrainian].
18. Kulynych, P. F., Semchyk, V. I., Shulha, M. V. (2008). *Zemelne pravo Ukrainy* [Land law of Ukraine]. Akademichnyi kurs / za red. P. F. Kulynycha. Kyiv: Dim "In Yure", 600 p. [in Ukrainian].
19. Miroshnychenko, A. M. (2011). *Zemelne pravo Ukrainy* [Land law of Ukraine]: pidruchnyk. 2nd ed., revised and expanded. Kyiv: Alerta, 678 p. [in Ukrainian].
20. Darahanova, N. V. (2012). *Trudovi spory* [Labor disputes]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Alerta, 272 p. [in Ukrainian].
21. Venediktov, S. V. (2024). *Trudove pravo Ukrainy* [Labor law of Ukraine]: pidruchnyk. 2nd ed., revised and expanded. Kyiv: Dia, 228 p. [in Ukrainian].